

MONUMENTEN WACHT

Juni 2007

Nieuwsbrief

Varend erfgoed

Zorgen over
monumentenbeleid

De scheve verdeling van
het cultuurgeld

Kosten van tuinonderhoud

Kennis der natuursteen

Jaar van de Molens

Uitgerekend...

Het Nationaal Restauratiefonds opereert als financier voor eigenaren van beschermenswaardige panden en is jaarlijks betrokken bij honderden restauraties.

Ina Roeterdink en Tjitske Plakké haken in op financiële actualiteiten.

Behoud varend erfgoed

Mooi weer in de zomer nodigt uit om te wandelen, te fietsen, een terras te bezoeken of... te gaan varen. Een deel van de schepen in Nederland is ouder dan vijftig jaar en heeft een bijzondere geschiedenis op het Nederlandse water. Het Restauratiefonds vindt dat naast het *gebouwde* erfgoed ook het *varend* erfgoed (financiële) ondersteuning verdient.

Om historische vaartuigen te behouden, en het liefst op het water, hebben het Restauratiefonds en het VSBfonds samen een fonds voor varende monumenten opgezet. Hieruit wordt geld versprekt tegen een rentepercentage dat 4,5% onder de gangbare marktrente ligt. Deze leenvorm kan voor ruim 2500 monumentale schepen in Nederland uitkomst bieden. De lening bedraagt minimaal 10.000 en maximaal 25.000 euro. Doordat rente en aflossing terugvloeien in het fonds, kunnen ook in de toekomst eigenaren worden geholpen. Een belangrijke voorwaarde is dat het varend monument geregistreerd staat in het Nationaal Register Varende Monumenten.

U kunt de Varende Monument-lening aanvragen bij het VSBfonds. Na ontvangst wordt uw aanvraag voorgelegd aan een commissie van deskundigen. Bij een positief advies verzorgt het Nationaal Restauratiefonds vervolgens de financiële toetsing en uitbetaling. Meer informatie is te vinden op www.restauratiefonds.nl of www.vsbfonds.nl/varenderfgoed.

Werkgroep waarschuwt Tweede Kamer en kabinet:

‘Restauratieach dreigt weer op te

Ruim een jaar na de invoering van het nieuwe subsidiestelsel voor rijksmonumenten signaleert een aantal landelijke organisaties diverse financiële en andere problemen in de monumentensector. Namens de Werkgroep Instandhouding Monumenten (WIM) brengen zij in een brief hun zorgen over aan de Vaste Kamercommissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Minister Plasterk en de rijksdienst (RACM) ontvangen een afschrift. Onder de ondertekenaars ook koepelorganisatie Monumentenwacht Nederland.

De WIM is erin geslaagd haar grootste zorgen en de mogelijke oplossingsrichtingen overzichtelijk en compact op papier te zetten. Dat is niet alleen prettig voor kamerleden, maar ook voor ieder ander die kennis wil nemen van de inhoud. De brief, verstuurd op 21 mei 2007, wordt hierna dan ook vrij letterlijk overgenomen.

Wel is het nuttig nog even aan te geven wat precies onder ‘de restauratieachterstand’ wordt verstaan. Als niet meer dan 10 procent van de rijksmonumenten aan een ingrijpende restauratie toe is, beschouwt de rijksoverheid de onderhoudstoestand van het geheel van ruim 50.000 rijksmonumenten als acceptabel. Het werkelijke percentage objecten waar veel aan moet gebeuren, ligt echter al jaren hoger. Het verschil met de nagestreefde 10 procent wordt de restauratieachterstand genoemd. Het beleidsdoel is

om deze eind 2010 te hebben weggewerkt. “Met de €140 miljoen die het vorige kabinet in de najaarsnota 2006 beschikbaar heeft gesteld, kan een substantieel begin worden gemaakt met het terugbrengen van de restauratieachterstand”, schrijft de WIM. “Wel is uit onderzoek door PRC Bouwcentrum [zie vorige nieuwsbrief, pagina 8] gebleken dat voor het opheffen van deze achterstand in totaal 206 miljoen euro noodzakelijk is. Er is in de komende regeerperiode dus nog een extra dotatie nodig.”

“Uitgangspunt van het rijksbeleid is dat het wegwerken van de restauratieachterstand wordt gefinancierd uit het *Besluit rijkssubsidiëring instandhouding monumenten* (Brim). Het budget van deze reguliere regeling is vorig jaar echter geheel besteed aan ingediende instandhoudingsaanvragen voor

Foto: Vincent van den Hoven, Voorschoten

terstand lopen'

molens, kastelen en buitenplaatsen. Wij voorzien voor de komende jaren hetzelfde voor de nog in te stromen categorieën monumenten. Het ontbreekt dan aan middelen om noodzakelijke restauraties uit te voeren en 'de werkvoorraad' daadwerkelijk op de nagestreefde 10 procent te brengen. Hierdoor dreigt de restauratieachterstand weer op te lopen."

"Uit de ingediende aanvragen voor molens, kastelen en buitenplaatsen is gebleken dat het plafond in het Brim voor deze categorieën te laag is. Zo bedragen bij molens de gemiddelde subsidiabele kosten €78.500, terwijl het plafond op €50.000 is vastgesteld. Wij dringen er dan ook op aan om de plafonds in het Brim te verhogen. Wij hopen dat hiervoor de in het regeerakkoord aangekondigde €100 miljoen voor het (religieus) erfgoed kan worden aangewend."

"Nog steeds zijn de middelen voor herstel en instandhouding van interieurs en groene monumenten ontoereikend dan wel niet beschikbaar in het Brim. Hierdoor dreigen belangrijke monumentale waarden verloren te gaan. Ook op dit punt hopen wij dat de minister en uw Kamer nadere stappen ondernemen."

"Ten slotte vragen wij aandacht voor een juiste afstemming van rijksbeleid met dat van met name de provincies. Sommige provincies stellen extra geld beschikbaar om restauratieachterstanden weg te werken, maar missen de aansluiting bij de *Regeling rijkssubsidie wegwerken restauratieachterstand 2007* (Rrwr 2007). Wij zijn ervan overtuigd dat bij een adequate afstemming van het rijks- en provinciale beleid financiële middelen effectiever kunnen worden ingezet, waardoor meer monumenten de komende jaren kunnen worden hersteld."

Cultuurgeld scheef verdeeld

Het Rijk besteedt vanuit de Cultuurnota 216 euro aan elke Amsterdammer, terwijl de Drenthenaar het moet doen met 32 eurocent. Dat is een van de opmerkelijke uitkomsten uit het onderzoek dat het Interprovinciaal Overleg (IPO) liet doen naar de verdeling van de rijksgeldstromen voor cultuur.

De provincies zijn niet gelukkig met de grote verschillen en pleiten voor meer evenwicht. Monumentenwacht Nederland sluit zich daarbij aan.

De resultaten van het IPO-onderzoek zijn neergelegd in een verzorgd boekwerkje van ruim honderd bladzijden. De hoofdtitel 'De provincies: Kijk zo zit dat' wordt gepreciseerd in de subtitel: 'De culturele infrastructuur op regionale schaal in kaart gebracht'. En dat in kaart brengen kun je vrij letterlijk nemen. Veel informatie is namelijk doeltreffend weergegeven in de vorm van kleurrijke plattegronden, tabellen en grafieken.

Het rapport concludeert onder meer dat het rijksbeleid vooral gericht is op kwaliteit en maar in beperkte mate op participatie. Verder komt de geldstroom van het Rijk grotendeels terecht in Amsterdam. Andere grote steden blijven daar fors bij achter en dat geldt nog veel sterker voor de provincies. "Het is goed dat binnen het rijksbeleid de kwaliteit hoog in het vaandel staat", stelt Fred Vos, directeur van Monumentenwacht Nederland. "Maar dit rapport laat zien dat de verschillen wel erg groot zijn. Iets meer spreiding van de beschikbare middelen en iets meer aandacht voor participatie zouden geen kwaad kunnen."

De conclusie dat er op het gebied van de ondersteuningsinstellingen onvoldoende af-

stemming plaatsvindt tussen Rijk en provincies is zeer herkenbaar. "Dit heeft tot gevolg dat er interpretatieverschillen ontstaan, ook tussen de provincies onderling. Ik denk even terug aan de decentralisatiegolf die halverwege de jaren tachtig plaatsvond. De monumentenwachten zijn toen losgemaakt van het toenmalige centraal orgaan en gekoppeld aan de provincies. Dat is echter gebeurd zonder duidelijke afspraken te maken over een te volgen koers. Inmiddels zijn we ruim twintig jaar verder en zie je behoorlijke verschillen, alleen al als je kijkt naar de subsidiebasis."

In de ene provincie ontvangt de Monumentenwacht een provinciale subsidie van ruim 70 procent, in de andere moet ze het doen met slechts 20 procent, illustreert Vos. "Ik zou ervoor willen pleiten om, ook bij vormen van decentralisatie, de bestaande en toekomstige inspanningen iets duidelijker vast te leggen. Aan dit voorbeeld zie je dat monumenteigenaren nu, wat betreft de dienstverlening door Monumentenwacht, in de ene provincie duidelijk beter af zijn dan in de andere. Waar de organisatie weinig subsidie ontvangt, liggen de abonnements- en/of uurtarieven hoger. Vaak verhoogt dat ook de drempel om lid te worden. Dat vind ik jammer. Bovendien schuilt er iets onlogisch in. Een monument in Assen is toch niet meer of minder waardevol dan een in Amsterdam?"

In dit artikel is slechts een kleine greep uit het rapport weergegeven. U kunt de publicatie 'De provincies: Kijk zo zit dat' downloaden vanaf de website www.ipo.nl, onder 'Publicaties'.

Samen met de Belgen kruisen en kapellen

Versterking voor depot Maastricht

Om de reistijden naar het zuiden van Limburg te beperken, heeft Monumentenwacht Limburg sinds twee jaar het 'depot Maastricht' in gebruik.

Zo wordt het tenminste genoemd. In werkelijkheid bevindt de ruimte voor het stallen van de inspectiebus en het kantoortje zich in de schuur bij de molen van Gronsveld. Vanuit deze locatie trekken de inspecteurs Noël Liégeois en Raymond Dumont er dagelijks op uit om monumenten in en om Maastricht te bezoeken. Jitske Michielsen is twee dagen per week aanwezig voor administratieve ondersteuning.

Raymond (34) is sinds 1 februari in dienst bij Monumentenwacht Limburg. Na de mts-bouwkunde heeft hij voor verschillende bedrijven en overheden gewerkt, onder meer als bouwkundig taxateur. "Ik ben nu bezig om mijn kennis op het gebied van historische bouwtechniek bij te spijkeren. Omdat je elke dag op nieuwe, interessante plaatsen komt, leer je snel. De inspecties door Monumentenwacht zijn veel intensiever dan bij de taxaties die ik vroeger deed. Het is de bedoeling dat ik op termijn mijn kennis van plannings- en kostenberekeningen met de bouwkundige inzichten ga combineren, bijvoorbeeld bij het opstellen van periodieke instandhoudingsplannen."

Limburgse molens lopen subsidie mis

Vorig jaar is voor slechts 30 procent van de ongeveer 115 Limburgse molens rijkssubsidie aangevraagd. Mogelijk leveren de hoge eisen aan de aanvraag problemen op. Om eigenaren hierbij tegemoet te komen, zijn Monumentenwacht Limburg en *Buro4 Monument en Ruimte* een speciaal samenwerkingsverband aangegaan. Door hun deskundigheid en ervaring te combineren, kunnen zij monumenteigenaren snel en doeltreffend van dienst zijn bij het opstellen van een periodiek instandhoudingsplan en bij de invulling van de overige aanvraagseisen. Aanvragen voor 2008 moeten uiterlijk 31 augustus bij de RACM binnen zijn. Neem voor meer informatie bijtijds contact op met Monumentenwacht Limburg.

In opdracht van de Provincie Limburg voert Monumentenwacht zogeheten monitoringprojecten uit. Deze zijn gericht op objecten die karakteristiek zijn voor het Limburgse cultuurhistorisch erfgoed, maar meestal niet als gemeentelijk of rijksmonument erkend zijn. Dit jaar richt de aandacht zich op archeologische monumenten. Tegelijk krijgt het in 2006 gestarte project rond wegkruisen en veldkapellen een vervolg. In Europees verband. En naar Limburgs model.

Inventariseer nu eens hoeveel wegkruisen en veldkapellen er in Limburg staan en hoe ze eraan toe zijn. Dat was kort gezegd de opdracht waarmee de Provincie Limburg in 2006, in het kader van het eerste monitoringproject, Monumentenwacht Limburg op pad stuurde. "Aanvankelijk werd gedacht dat het er zo'n 1500 zouden zijn", vertelt projectcoördinator Peter Nouwen van Monumentenwacht. "Maar gaande het project bleek dat het om bijna het dubbele aantal gaat. Wij hebben er vorig jaar 1560 beschreven, bijna allemaal in Noord- en Midden-Limburg. In Zuid-Limburg staan vooral veel wegkruisen. Er is bijna geen kruispunt of splitsing te vinden waar er niet eentje staat. Binnenkort starten we met de inventarisatie in deze regio."

Levende traditie

Dat werk gaat gebeuren in het kader van een Euregio-project. Daarin wordt samengewerkt met diverse Belgische organisaties, verenigd in het IGO-Leuven. Deze gaan een soortgelijke inventarisatie uitvoeren voor de kruisen en kapellen in de streek rond deze stad. De Limburgse werkwijze zal hiervoor model staan en Monumentenwacht Limburg zal de Belgische collega's op weg helpen.

De onderhoudstoestand van de kruisen en kapellen geeft in het algemeen geen reden tot grote zorgen, vertelt Peter Nouwen: "Globaal kun je zeggen dat tachtig procent in goede staat verkeert, zo'n vijftien procent is aan wat uitgebreider onderhoud toe en voor ongeveer vijf procent is ingrijpend herstel nodig." Ook is gebleken dat er telkens nieuwe plekken van devotie ontstaan. "Aan de inventarisatie van vorig jaar heb ik

inventariseren

pas nog enkele nieuwe objecten toegevoegd. Op plaatsen waar verkeersongevallen plaatsvinden, ontstaan 'spontaan' nieuwe plaatsen waar Jozef, Maria en andere heiligen worden aangeropen. Vaak op initiatief van jongeren die zelden een kerk van binnen zien. Dat geeft aan dat de traditie van de kruisen en kapellen in Limburg nog steeds leeft."

Maatschappelijk rendement

Nouwen en zijn collega's kunnen honderd uit vertellen over de eigenaardigheden van de objecten, de verhalen erachter en de ervaringen tijdens het inventariseren. Het is de bedoeling dat een deel van deze, voor velen nog niet ontsloten kennis op uiteenlopende wijzen toegankelijk wordt gemaakt. Mede omdat het Europese karakter van het project voldoende 'maatschappelijk rendement' vereist. Gedacht wordt onder meer aan onderhoudsadviezen aan beheerders van kruisen en kapellen, informatie voor het grote publiek (onder meer een website) en educatieve en toeristische activiteiten (wandel- en fietsroutes).

Archeologische monumenten

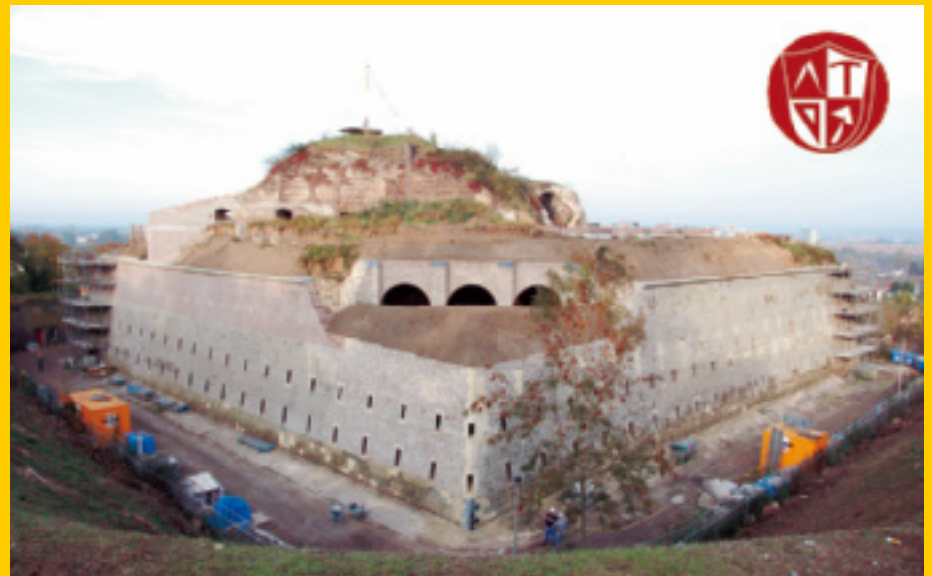
Inmiddels is ook het tweede monitoringproject volop aan de gang. Dit is afgelopen februari gestart en betreft de inspectie van ongeveer 480 plaatsen van archeologische betekenis. Omdat deze locaties niet wettelijk beschermd zijn, worden de archeologische waarden soms bedreigd of aangetast. Inspecteurs van Monumentenwacht Limburg brengen in kaart hoe de percelen en objecten erbij liggen.

Een van hen is Jan in den Kleef. Hij vertelt dat het inventarisatiewerk in het begin even wennen was. "Wij zijn gewoon om naar bestaande bouwwerken te kijken. Nu kijken we naar plaatsen – akkers, grasland, bospercelen – waar ooit iets geweest is. Maar daarvan is nu niets of bijna niets meer te zien. Toch leer je vrij snel om je anders te fixeren, om je een voorstelling van het verleden te maken. En soms vind je bewijzen van vroeger gebruik. Resten baksteen, vuursteen of

Fort Sint Pieter als leerlingbouwplaats

De restauratie van het driehonderd jaar oude Fort Sint Pieter, dat deel uitmaakt van de Maastrichtse vestingwerken, is afgerond. Schietgaten en muren zijn hersteld. Ook ligt het fort weer vrij in zijn omgeving, waardoor de schietvelden weer zichtbaar zijn. Eerder voerde Monumentenwacht Limburg een uitgebreide inspectie uit van grote delen van het omvangrijke verdedigingsstelsel. Bij de opname van Fort Sint Pieter kregen monumentenwachters-in-opleiding van de bevreemde Hongaarse Monumentenwacht gelegenheid om zich in het inspectiewerk te oefenen.

De omvangrijke restauratie is in opdracht van de gemeente Maastricht uitgevoerd door Heijmans Restauratiewerken uit Rosmalen. Het project heeft tevens gediend als leerlingbouwplaats in het kader van het Restauratieopleidingsproject. Als gevolg hiervan hebben tussen april 2006 en april 2007 vier leerlingen van het Samenwerkingsverband SWV Bouwopleidingen in Nuth, onder begeleiding van de leermeesters van Heijmans restauratiewerken, in totaal 70 leerlingweken gerealiseerd. Mede dankzij de inzet van deze jonge restauratieleerlingen kan Fort Sint Pieter worden bijgeschreven op de lijst van gerestaureerde monumenten in Maastricht.

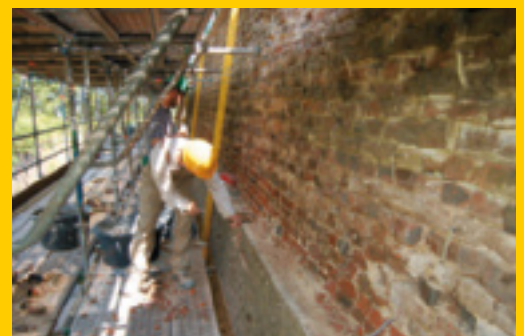

potscherven. Ik ben dan erg nieuwsgierig of die werkelijk uit de veronderstelde periode stammen. Verder kijken we vooral naar de omgeving. Om te zien of daar geen bedreigingen van uitgaan."

Actualisatie

De informatie uit deze inventarisatie is van belang om het bestand te actualiseren en instandhoudingsplannen op te stellen. Waar bedreiging of aantasting wordt vastgesteld, zal de Provincie bekijken of en zo ja welke beheermaatregelen mogelijk zijn om teloorgang van archeologische waarden te voorkomen of tegen te gaan.

Over het project 'Monitoring 2007 - Archeologische monumenten' is bij Monumentenwacht Limburg een gratis brochure verkrijgbaar.

MonumentenWachtLimburg

Hofstraat 12 6017 AK Thorn	T (0475) 56 39 99 F (0475) 56 47 66
E info@monumentenwachtlimburg.nl	
I www.monumentenwachtlimburg.nl	

Belastingdienst

Fiscaliteiten...

Het Bureau Monumentenpanden van de Belastingdienst (BBM) beoordeelt welke kosten voor de instandhouding van rijksmonumenten wel en niet aftrekbaar zijn. Hein Vessies geeft opheldering over lastige vraagstukken.

Kosten van tuinonderhoud

In 2003 heeft het Hof Amsterdam beslist dat kosten van tuinonderhoud voor een monumentale tuin van een buitenplaats tot de aftrekbare kosten behoren. Het Hof oordeelde dat er wel sprake moet zijn van een tuin met monumentale elementen die van dien aard zijn dat het onderhoud ervan niet zozeer ziet op het *gebruik en genot* van de onroerende zaak, maar op de *aard* van de onroerende zaak en de *instandhouding* daarvan.

Naar aanleiding van deze uitspraak heeft de staatssecretaris van Financiën in een besluit als richtlijn voor de aftrek van tuinkosten aangegeven dat de tuin als zelfstandige eenheid is genoemd in de monumentale omschrijving en is ingeschreven in het monumentenregister. Aangezien alleen tuinkosten aftrekbaar zijn voor zover deze het normale onderhoud te boven gaan, dient er een correctie (drempel) op de totale tuinkosten te worden toegepast. Het gaat hierbij om tuinkosten die in een (fictieve) huursituatie niet ten laste van de huurder, maar voor rekening van de eigenaar/verhuurder zouden komen.

Voor tuinen waarvan de monumentale beschrijving vertraging heeft opgelopen, maar die inmiddels beschermd en beschreven zijn, is onder voorwaarden aftrek van tuinkosten over voorgaande jaren mogelijk. Voor zowel het bepalen van de aftrek van tuinkosten over voorgaande jaren als het vaststellen van het niet-aftrekbare deel van de tuinkosten (drempel) is het BBM aangewezen.

Voor meer informatie: Belastingdienst Utrecht-Gooi / kantoor Amersfoort / Bureau Monumentenpanden, Postbus 4050, 3800 EB Amersfoort, telefoon 033 - 450 52 77.

Onderhoud alleen met kennis der natuursteen

In Nederland komt van oorsprong nauwelijks natuursteen voor. Maar loop eens door een historisch stadscentrum en kijk goed om je heen. Het is verbazingwekkend zo veel natuursteen als er te ontdekken valt. Als verharding op straat, voor plinten en dorpels, voor trappen en sokkels, als versierende (spek)lagen in metselwerk, voor hoekstenen en ornamenten, langs raam- en deurkozijnen, als leien op de daken en ten slotte zijn er volledige gebouwen uit natuursteen opgetrokken. In deze en de volgende nieuwsbrief aandacht voor de zeer noodzakelijke kennis der natuursteen: over de soorten, de toepassingen, het onderhoud en de mogelijkheden van herstel.

Bij het woord 'steen' denkt een Nederlander aan een baksteen. Dat is typerend voor een deltabewoner. Voor iemand die op klei, veen of zand woont. Onze stenen zijn kunststenen en dat vinden we vanzelfsprekend. Natuursteen van betekenis is alleen te vinden in zuidelijk Limburg. Lichtgele, korrelige, uit fossielgruis opgebouwde mergel en wat hardere, geelgrijze Kunradersteen. Alle andere natuursteen is geïmporteerd. De zwerfkeien op de zandgronden door de natuur zelf, tijdens de IJstijd, de rest door de mens. Ook de in Twente veelgebruikte Bentheimer zandsteen komt van net over de Duitse grens.

Drie groepen

Om iets te begrijpen van de eigenschappen en verwerkingsmogelijkheden van natuursteen, moet je ook iets weten over hun ontstaangeschiedenis. Vanuit dat perspectief zijn er drie hoofdgroepen te onderscheiden. De *stollingsgesteenten* zijn ontstaan door afkoeling van magma in de aardkorst. Ze worden gekenmerkt door een kristallijne structuur. Graniet is een bekend voorbeeld. Als de afkoeling snel verloopt, omdat het magma

door spleten in de aardkorst dichter bij het aardoppervlak komt, blijven de kristallen fijner, zoals in basalt. Stollingsgesteenten zijn in het algemeen hard.

De tweede groep betreft de *afzettingsgesteenten*. Deze zijn ontstaan doordat lagen geërodeerde stollingsgesteenten (bijvoorbeeld in de vorm van zand of klei) en/of kalkskeletten van zeedieren en/of plantenresten, eventueel onder druk van water of bovenliggende lagen, zijn samengedrukt en aaneengekit. Afzettingsgesteenten worden gekenmerkt door een gelaagde opbouw en vaak ook door de aanwezigheid van fossiele resten. Bekende voorbeelden zijn de al genoemde mergel en zandsteen, en daarnaast kalksteen, waaronder (Belgisch) hardsteen. De hardheid van afzettingsgesteenten kan sterk variëren, ook per vindplaats en per laag.

Tot slot is er de groep *metamorfe gesteenten*. Deze zijn ontstaan doordat een bestaand gesteente, zoals zandsteen, dieper in de aardkorst belandt en daar, door de hogere druk en temperatuur, een verandering (me-

tamorfose) ondergaat. De steen smelt hierbij niet, maar er worden wel nieuwe kristallen gevormd. Op deze wijze wordt bijvoorbeeld kalksteen omgezet in marmer en ontstaat uit kleiige sedimenten leisteen.

Brandlagen

Van elke groep gesteenten zijn verschillende soorten gebruikt in de Nederlandse monumenten. De aanvoer van natuursteen is al vroeg begonnen. Om begrijpelijke redenen vooral uit de buurlanden Duitsland en België, later steeds meer uit Frankrijk, en bij voorkeur over water. Tot de vroegste bouwwerken uit natuursteen behoren de Romaanse kerkjes van tufsteen (zie kader). Overigens is natuursteen ook nu nog (of weer) populair als bouw materiaal. Kantoren worden bekleed met gesteenten van over de hele wereld en in voetgangersgebieden hebben de kasseien plaatsgemaakt voor marmeren tegels.

De verschillen tussen de vele soorten natuursteen zijn enorm. In gewicht, hardheid, structuur, porositeit, kleur, bewerkbaarheid, weerbestendigheid en in vele andere opzichten. Een gemeenschappelijk kenmerk is dat het, zoals de naam al aangeeft, om een natuurproduct gaat. Dit betekent dat zich altijd onregelmatigheden in de steen kunnen voordoen. Enerzijds is dat de grote charme, anderzijds kunnen juist deze afwijkingen voor bouw- en onderhoudstechnische problemen zorgen.

Neem bijvoorbeeld het bekende Belgisch hardsteen, een compacte, grijsblauwe kalksteensoort, die ruim 300 miljoen jaar geleden in zee werd gevormd en daarom talloze fossielen van slakken, schelpen, koralen en zeelies bevat. Dit afzettingsgesteente wordt gewonnen in de Ardennen en is (en wordt nog wel) gebruikt voor onder meer vloeren, plintplaten, stoepen, dorpels en de flankerende neuten van deur- en raamkozijnen. Onder blootstelling aan weer en wind wordt hardsteen grijs, maar op plaatsen waar gelopen wordt en na polijsting ontstaat een glanzend, diepblauw oppervlak.

Dit goed te zagen en te bewerken gesteente is in het algemeen gelijkmatig opgebouwd, maar er komen ook witte en zwarte aders in voor. Deze bestaan uit afwijkend materiaal. Vooral de zwarte aders, de zogeheten brandlagen, vormen potentiële verzwakkingen.

Ze bevatten nogal wat klei en bitumen.

Als het er veel zijn, kan de steen ter plaatse gaan afbrokkelen en scheuren. Daarnaast kunnen in hardsteen zogeheten steken voorkomen. Dit zijn lange, dunne scheuren onder een hoek van ongeveer zestig graden. Ze ontstaan door spanning in de steen en kunnen tot gevolg hebben dat stukken van de steen gaan afglijden. Waar dit gevaar dreigt, moet de steen worden verankerd of verlijmd.

Uit dit voorbeeldje blijkt al dat bouwen met natuursteen veel vakkennis vereist. Een goede steenzetter zal altijd letten op de structuur van het materiaal en op (potentiële) verzwakkingen daarin. Bij te grote risico's zal hij stenen afkeuren of alleen op 'veilige plaatsen' gebruiken (buiten weersinvloeden bijvoorbeeld). Een probleem is wel dat niet elke mogelijke verzwakking op voorhand zichtbaar is, dat niet alle kennis over het langetermijngedrag van een natuursteensoort al bij het bouwen beschikbaar was en dat, ook in het verleden, de steenzetter onder productiedwang wel eens een oogje dichtkneep. Dit zijn de voornaamste redenen waarom zich bij natuursteen vele vormen van schade kunnen voordoen. Ook het herstel daarvan vereist specialistische kennis. Meer daarover in het volgende artikel; eerst nog even terug naar de meest gebruikte natuursteensoorten in Nederlandse monumenten.

Groefleger

Dat zijn, naast Belgisch hardsteen en de daarop gelijkende, maar zuiverder en fijnkorreliger Naamse steen, de geelwitte kalksteensoorten Ledesteen en Gobertanger, en een ander afzettingsgesteente, namelijk zandsteen. Ledesteen wordt gewonnen ten westen van Brussel, Gobertanger ten zuidoosten van deze stad. Beide zandige, fossielenrijke soorten zijn veel gebruikt in de dertiende tot zestiende eeuw, vooral in Brabant, Zeeland en Holland, onder meer voor gotische ker-

ken. Opvallend is dat deze soorten witgeel blijven op de regenkant, maar aan de andere zijde zwart uitslaan. Het is van groot belang dat de stenen 'op groefleger' worden verwerkt (dus in dezelfde positie als ze zijn ontstaan en niet staand). In de architectuur van de negentiende en twintigste eeuw zijn ook vele Franse kalksteensoorten gebruikt.

Zandsteen is vanaf de zestiende eeuw steeds meer in gebruik geraakt. Het is meestal afkomstig uit Bentheim, net over de grens bij Enschede. Ook dit materiaal moet op groefleger worden verwerkt, omdat het anders gaat schilferen. Zandsteen is bij winning geel tot bruin, maar krijgt door verwerking (binding van vuil en stof) een grijs tot blauwzwart aanzien. Een bekend voorbeeld is het Paleis op de Dam. Hoewel niet iedereen het grauwe uiterlijk kan waarderen, is het beter de verweringslaag intact te laten. Deze biedt namelijk bescherming en vormt zich vermoedelijk maar één keer. Bij een juiste toepassing is zandsteen zeer weervast en duurzaam. Vroeger werd de steen vaak beschilderd, vooral bij decoratieve toepassingen. De grootste bedreiging voor zandstenen constructies – maar eigenlijk voor elke gevel – is reiniging met agressieve methoden of middelen.

Tufsteen met kistwerk

Aan bijna alle Romaanse kerken (kerkjes) en hun torens is tufsteen gebruikt. Dit lichte, zachte, poreuze gesteente ontstond door verharding van vulkanische as in kratermeren in de Eifel. Het is grijs(groen/geel) en kan stukjes steen in afwijkende kleuren bevatten. De Romeinen gebruikten het materiaal al en de middeleeuwen zetten deze traditie voort. De blokken werden gestapeld als buiten- en binnenmuur, waarbij de tussenruimte werd gevuld met puin en los materiaal; het zogenaamde kistwerk.

Jaar van de Molens draait om onderhoud

2007 is uitgeroepen tot Jaar van de Molens. Aanleiding is het feit dat zeshonderd jaar geleden, in 1407 dus, in Nederland de eerste poldermolen werd gebouwd; de reden is dat de onderhoudstoestand van de pakweg duizend wind- en watermolens in ons land op zijn zachtst te wensen overlaat. Monumentenwacht ondersteunt van harte de publieksactie die aandacht vraagt voor de instandhouding van dit wereldberoemde, vroeg-industriële erfgoed.

'Molens vertellen verhalen over ons gedeelde verleden. Over de strijd tegen het water, over de ontwikkeling van de landbouw en de stedelijke economie. Wat dat betreft kunnen alle organisaties die betrokken zijn bij het behoud van molens in 2007 hun trots uitdragen en feest vieren. Aan de andere kant is er de zorg die wij met elkaar delen voor het behoud van de molens van Nederland. Ook dáár willen we dit jaar aandacht voor vragen.'

Zo ongeveer begint het persbericht van de Stichting Jaar van de Molens. Het doel wordt kort omschreven als: meer vrienden, leden en geld voor al die verenigingen en stichtingen die zich het lot van de molens aantrekken. 'Dat willen we bereiken door, samen met alle lokale molenorganisaties en via provinciale commissies, de publieke en politieke belangstelling voor de molens sterk te vergroten. Hiertoe organiseert de stichting allerlei landelijke activiteiten en ondersteunt ze provinciale, regionale en lokale organisaties bij het opzetten van eigen evenementen.'

Wat er dit jaar allemaal in en om de molens te beleven valt, is het gemakkelijkst te achterhalen via de website www.jaarvande-molens.nl. Deze site biedt bovendien, voor wie over voldoende krachtige pc-apparatuur beschikt, een prachtig geografisch informatiesysteem voor molens. Op kaart en satellietbeelden kunnen alle Nederlandse molens en molenresten worden weergegeven, waarbij ver kan worden ingezoomd. Na aanklikken verschijnt een toelichting bij de desbetreffende molen.

Hebt u ook moeite om de vele benamingen voor de uiteenlopende soorten molens uit

elkaar te houden? Kijk dan eens op www.monumenten.nl onder Jaar van de Molens. Daar vindt u een handig stroomschema dat u naar de juiste aanduiding leidt. Overigens is de variëteit aan molens zeer groot en heeft bijna elk exemplaar zijn eigen bijzonderheid. Op de foto is de korenmolen van het Zuid-Limburgse Gronsveld afgebeeld, die zich onderscheidt door de toepassing van diverse lagen natuursteen (mergel).

De Nederlandse monumentenwachten herkennen de problematiek van de molens maar al te goed. Hoewel er grote verschillen voorkomen in de onderhoudstoestand per object, vraagt elke molen permanent aandacht. Dit komt ten eerste door de gebruikte, relatief kwetsbare historische bouwmaterialen. Ten tweede door het gebruik (een molen is een machine) en ten derde doordat met name windmolens altijd werden gebouwd op plaatsen waar de elementen vrij spel hebben. Naast wind stellen ook zonnestraling, regen, hagel, sneeuw, hitte en vorst voortdurend geschilderd en ongeschilderd houtwerk op de proef, alsook rieten dekkingen, pannendaken en metselwerk. Een molen is dan ook per definitie een zeer onderhoudsgevoelig object, zo kan elke monumentenwachter bevestigen.

Overigens hebben de elf Nederlandse monumentenwachten speciale molenwachters in dienst. Dit zijn monumentenwachters die de erkende cursus vrijwillig molenaar hebben doorlopen en zich in de (onderhouds)techniek van molens hebben verdiept. Sommige van hen beheren als vrijwilliger een molen, die zij in weekenden en op andere vrije dagen laten draaien.

Symposium

Vanwege het Jaar van de Molens staat het jaarlijkse instandhoudingssymposium van de Rijksdienst (RACM) dit jaar in het teken van 'Molens in het Nederlandse cultuurlandschap'. De bijeenkomst vindt plaats op 10 oktober 2007 in Den Haag (meer informatie via www.verstigt.nl/racm).

Colofon

Monumentenwacht Nieuwsbrief is een uitgave van de Monumentenwachten van Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel en Flevoland, Gelderland, Utrecht, Noord-Brabant en Limburg, en de Federatie Monumentenwacht Nederland.

Samenstelling, eindredactie en coördinatie

Rik de Groot, Dries Kuijpers, Geert van der Varst

Vormgeving en productie

Inpladi BV, Cuijk

Redactieadres

Monumentenwacht Noord-Brabant
Sparrendaalseweg 5
5262 LR Vught
Telefoon 0411 - 64 33 66
Telefax 0411 - 64 34 05
E-mail info@mwnb.nl

Overname van artikelen uit deze nieuwsbrief is toegestaan mits de bron wordt vermeld.

ISSN 1567 - 1399

Foto voorzijde: Math Beeren van Monumentenwacht Limburg inspecteert het waterrad van graanmolen Laag-Caestert in het Zuid-Limburgse Eijsden